

*I a l'obrint-ne la porta, tres punyalades li'n venten:
la una en el costat dret, l'altra en el costat esquerre,*

LES IDEES I LES COSES. APROXIMACIÓ AL TREBALL DEL GRFO

IGNASI ROVIRÓ ALEMANY
Grup de Recerca Folklòrica d'Osona

The Ideas and the Things: Approaches to the Work of the GRFO

En el present article es repassen dues idees claus recollides en el treball de camp del GRFO. En primer lloc s'exposa la divisió del cosmos en dues parts: la part bona i la part dolenta. En segon lloc, es mostra la idea que l'aire és el lloc natural dels mals esperits. S'exemplifiquen amb fragments extrets del treball camp.

Paraules clau: Folklore, GRFO, esperit, diable, bruixes.

This article revises two key fieldwork ideas of the GRFO. First, it shows the division of the cosmos into two parts, good and evil. Secondly, it shows the idea that the air is the natural medium of evil spirits. Examples are provided from fieldwork fragments.

Keywords: Folklore, GRFO, spirit, devil, witches.

Les idees i les coses: intencions

Un article amb aquest títol és impossible d'escriure. I si algú reeixís en aquesta proesa, sàpiga ja d'entrada que seria avorrit, llarg i pesat. Potser ningú no el llegiria.

No es pot escriure perquè les idees en transmetre's a través de paraules es veuen entortolligades amb les coses que s'expliquen. No es pot dissociar les idees de les coses: explicant coses s'expliquen, vulguis o no, les concepcions que les fan possible. I això encara és més clar en el nostre terreny. Els folkloristes, i el Grup de Recerca Folklòrica d'Osona en som una mostra, ens basem en les paraules dels altres. Preguntem, anotem..., establim una conversa. Ens interessen «discursos», interaccions humanes on s'expressin idees, maneres de fer, formes de comunicar. Ens mou la transmissió de les idees —no les idees en elles mateixes, soles— que proposen una forma de superar un problema humà entre un grup reduït de persones a través de l'art de la paraula. No és, per tant, una simple transmissió de la tradició; sinó una situació comunicativa humana que, a través de fórmules —o saltant-se-les totes—, es proposa superar un problema comunicatiu entre persones. En el nostre ofici, idees, coses i paraules van tan enganxades que és molt difícil —és impossible!— de desfer-les.

Els arxius sonors del Grup de Recerca Folklòrica d'Osona contenen 1.233 unitats d'enregistraments sonors digitalitzats que corresponen, en tot o en part, a les cares de les cintes analògiques de casset o de les cintes d'àudio digital DAT que hem utilitzat per al nostre treball de camp abans de la irrupció del format MP3. El total d'aquestes unitats es correspon a 625 hores, 37 minuts i 23 segons plens de converses, cançons, remeis, històries, salutacions, comentaris... de les gairebé 700 persones amb qui hem mantingut una conversa enregistrada. Quin pilot d'idees que hi ha en tantes hores d'enregistrament! Impossibile de transcriure-les i de comentar-les totes, oi?

S'imposa, per tant, una selecció i una ficció. Obligatòriament he d'escollir fragments de converses: retalls significatius que ens ajudin a veure les concepcions que vull destacar.

Transcriure'ls ja és fer una ficció. Els retalls són de converses, no de textos que van ser pensats i reflexionats per ser escrits (i, per tant, fàcilment citables). Faré cites de converses com si fossin fragments d'un text. Demano la col·laboració del lector benivolent perquè, allà on no arriba la transcripció, hi posi la dosi d'imaginació i la seva pròpia experiència per donar la vida que li falta a la lletra que ha mort sobre el paper. Jo —el sistema— no hi puc fer més. No és tan fàcil de passar de la paraula dita a la paraula escrita. Entre elles dues hi trobem una nova impossibilitat. Ja és molt discutible afirmar que un enregistrament sonor equival a una conversa viscuda! Jo no goso dir-ho.

I ja que estem en les intencions, vull afegir-hi que:

- 1) D'aquests retalls i ficcions no m'interessa fer-ne —ni en sé—, ni una anàlisi arqueològica, ni antropològica..., sinó que, més modestament, ens quedarem en una línia expositiva, d'indicació.
- 2) Estic obligat a fer una segona ficció: seleccionaré fragments de conversa interessadament. Aniré a retalls que puguin mostrar els sentits que busco. Cerco idees —i la seva reunió en concepcions—, maneres de pensar. Per tant, no exposaré històries per elles mateixes: no sóc un literat; no em mourà —tot i que m'interessa molt— l'argument que s'exposa en els relats escollits. En lloc d'arguments, subratllarem les argumentacions. Això vol dir que no abordarem ni els costums, ni les festes, ni les narracions d'històries o facècies per elles mateixes. Sóc conscient de forçar la situació. Ja ho hem dit: mai les idees no es donen soles, descarnades, allunyades de les coses, de les situacions, de les històries; i molt menys de les persones. En tot cas subratllarem com queden impactades les coses —o els arguments— per les idees.
- 3) Hem de recordar —i això encara ho fa més difícil— que els bons narradors s'impliquen completament en les històries que expliquen i, per tant, també hi vessen les seves emocions, creences, concepcions del món, i les seves idees. L'exemple paradigmàtic el vam trobar en Pere Font, de Rupit, que s'emocionava quan el protagonista de la narració que ens explicava passava alguna pena. En més d'una ocasió va posar-se a plorar quan l'heroi moria o passava un tràngol penós.

- 4) Trencarem, doncs, el tabú de la realitat. No oposarem el món real al món de ficció. No ens mou la recerca de la veritat —no farem d'escolàstics ni de científics—, sinó que ens deixarem portar per la inèrcia de les idees. No anem a desmentir ni a confirmar res. D'aquesta manera, en el bon narrador el món «fals» esdevé una realitat, i el món més real de tot queda marcat per una dolça fortor de falsedat. De nou, Pere Font ens en dona un exemple:

PF:¹ La infernació de gegants prové de resultes d'una mena de gent que hi ha al món que són molt grans, més grans que els altres. Tots són iguals, tant homes com dones, per això varen posar els gegants. Ara aquí a Rupit, cada any per Sant Miquel [*la festa major*], ja els tenen aquí a Rupit tancats...

Pere Font Ribes, Rupit, maig de 1982. Foto arxiu GRFO.

1. Pere FONT RIBES. Rupit, 15-07-1981. Arxius sonors del GRFO: 019-A-1.

I què fan?

Si mira, collons, els fan ballar la sardana. Quan toca la sardana, mira, veuràs un moble... el que passa és que s'ha d'anar molt a plom, amb aquell llamp de balanç enlaire... i si fa gota de vent, encara no són teus... té un balanç molt gran allò...

Però de gegants de veritat, n'hi ha?

Sí, cony, és la infernació de gegants... van a sobre d'un cavallet, eh!...

Però de rondalles de gegants que han fet coses, en sabeu?

Sí. Són una gent molt savis [*els gegants*]!

- 5) Ens saltarem un segon tabú: no farem l'oposició entre cultura popular i alta cultura; entre la cultura «de savis» i la cultura dels «illetrats». No som els primers de fer-ho. Al llarg de l'article veurem com ja era una pràctica comuna en alguns autors de l'inici de la nostra era, així com en poetes tan propers com Jacint Verdaguer. *Canigó* només és un exemple d'una actitud que no deprecia cap forma del Saber.
- 6) No podem atendre les moltíssimes formes d'expressar les cosmovisions o fins i tot les múltiples visions parcials del món. També es veuen les idees en els artefactes lingüístics que predisposen a una conversa, en com s'articulen les salutacions, les jaculatòries enmig d'una narració, o fins i tot en l'ús interessat de paraules grolleres. Les obertures i els tancaments de les converses solen ser llocs propicis per revelar idees.

Aquí se'n pot veure una de ben explícita:

[*Visitem la Maria a la residència d'avis de Prats. Té casa a dins el poble, però com que està sola viu a la residència. S'ajuda d'un bastó per caminar. Ens convida a entrar en una sala per parlar una estoneta. No té gaires visites.*]

Seieu, seieu! Ara us explicarem què volem.

MF:² Està bé!

[*arrossega una cadira i ens l'ofereix*] Allà on vulgueu!

Gràcies!

[*fa alguns passos i, abans de seure, bufa una mica i deixa el bastó*] Ai Déu meu, ja veieu com vaig!

Per l'edat que teniu, molt bé!

Sí! Això mateix. Per l'edat que tinc... [*dubta i rumia uns segons*] El dia que vagi a casa ho veuré quants anys tindrà: ho sé del cert,³ però en tinc més de vuitanta.⁴ [*la cadira on seu no li va prou bé, els peus no li arriben a terra*]

Esteu bé?

[*en prenem una de més baixa i amb un coixí*] Com que sóc tan petita... i me'n vaig tornant. Des que sóc aquí...

Potser aquesta cadira us anirà més bé?

Oi sí! Encara hi estaré més bé, sí [*reprèn*]... me'n vaig tornant de petita, jo! [*rialles de tots tres*]

[*Acabem de col·locar bé totes les cadires, formant un cercle.*]

Con⁵ vaig venir aquí... [*rumia tot abaixant la veu*] Con era?... Pel... [*reprèn*] Ja farà un any, ara. Anava molt dreta i molt bé. Però al estar-me sentada sempre aquí...!

Coi, doncs!

...em torno petita. [*rialles*]

Així potser tornareu a ser una nena!

Sí, sí. Ja ho sóc. Ja casibé ja ho sóc. [*plany*] Ai, Senyor!, què hi farem: és la vida.

[*explicant-nos*] **Doncs nosaltres hem vingut a Prats a parlar amb la gent gran.**

Sí.

A preguntar-vos costums, cuentos, coses de la vora del foc, cançons...

Abans prou en sabia, però ara tot se me'n va de la memòria.

I anem a veure tots els avis del poble.

Sí.

Ens van dir: —A la Maria hi heu d'anar, és de les més gran del poble.

Sí. Gairebé sóc de les més grans, deixa-m'ho dir [...] Encara n'hi ha que ho són més, però vaia... [*mig rient*] Déu n'hi do! Però, no me'n dono compte que ho sigui. Em passen els anys volant. No perquè tingui cap temor a la mort, no!, perquè estic tan tranquil·la, de qualsevol hora que vingui...

Però de totes maneres, no he estat d'aquelles persones desanimades, de dir: —Tant se me'n dona. M'agrada que es recordin les coses antigues. I aquí s'hi ha fet bastant. S'hi ha treballat una mica. [*llavors comença la conversa sobre la tradició a Prats*]

No costa gaire d'endevinar-hi la resignació a la vida, als dolors de l'edat; l'absència de temor a la mort, l'atenció al desconegut que la va a veure i la poca importància que es dona a l'edat. I tot aquell doll d'idees explicat a tres joves desconeguts. És una concepció particular del món.

Anem a veure un altre exemple que denota ben clarament la cosmovisió des de la qual parla el narrador.

2. Maria FÀBREGUES SOLDEVILA. Prats de Lluçanès, 27-07-1982. Arxius sonors del GRFO: 129-A-1.
3. Tenia el DNI a casa seva, ni el guardava a la Residència ni el portava a la bossa.
4. Era nascuda el 1893: en el moment de la conversa ja havia fet els 89.

5. Quan

Érem a Pruitt, visitant sistemàticament les persones que ja havien complet 65 anys. Ens havien informat que en Pere Moles, de La Garganta, feia cançons. Per aquest motiu teníem un especial interès en conèixer-lo. La tarda del 4 de juliol de 1981 enfilàrem el camí de La Garganta; quan vam ser al peu de la dovella la Dolors, la seva dona, ens va dir que en Pere havia anat a El Grau, on hi menava terra. D'un mas a l'altre hi ha poc recorregut i, apressant el pas, no tardàrem massa a divisar la casa. De lluny estant el gos ja va donar l'avís:

PM:⁶ [*inquisitiu*] A qui busqueu?

En Pere Moles. Sou vós?
Sí.

A vós us veníem a veure, doncs.
Alabat sia Déu! De part de qui?

Del vostre cosí, en Josep Moles, de Cantonigròs.
[*relaxadament*] Vale! Ja el coneixem, ja! [...]

Estem aquí a Rupit...
Perdoni. [*assenyala un plat d'avellanes*] Que en voleu?

I ens vam posar a parlar del temps, de la collita, dels camps... Va ser una conversa agradable, franca i fàcil. Asseguts a l'ombra, ens va cantar alguns trossos de les cançons que sabia. Poc abans de les set de la tarda ens va dir:

Escolteu, amb el mateix fer també podem escoltar les notícies. Hi estic molt aviciat en això!

Va treure's del sarró una ràdio força gastada, de to platejat, i va sintonitzar *Radio Nacional de España*. Tot esperant que radiessin les notícies, la conversa va veure's embolcallada per aquell fil musical. Quan van sonar els tres xiulets que marcaven l'hora en punt, el diàleg es va suspendre i vam passar a comentar les notícies. Acabat *el parte*, seguïrem amb aquell mateix to de franquesa i de comoditat. La conversa va anar derivant cap a llocs de màxim interès. Abordàrem el tema de les bruixes. I ens va sorprendre la seva reacció:

No sé re de bruixes! No vui saber-hi res! No en vui saber re perquè tindria massa ocasió per parlà'-ne. No en vui parlà'-ne. No m'han fet cap mal, gràcies a Déu, però al que digui que no n'hi ha, diré que és mentida.

Per què?
Perquè diré que és mentida, perquè jo les he vist. Les he vist no pas una hora lluny d'aquí. Certíssim! Amb un temporal, em surt una dona aixan-gaiada, i la vai conèixere. Jo estava esperant la llebre i es posa a ploure. Arriba un temporal. Em poso sota un arbre, acogoiant-me aixís. Jo enca-

6. Pere MOLES SERRAT. El Grau, Pruitt, 04-07-1981. Arxius sonors del GRFO: 004-B-1 i 005-A-1. El pròxim fragment és extret de la narració 61, «Dues bruixes», del volum: GRUP DE RECERCA FOLKLÒRICA D'OSONA. *El folklore de Rupit i Pruitt*. Vic: Eumo, 1983, p. 97.

Pere Moles Serrat, El Grau, Pruitt, juliol de 1981. Foto arxiu GRFO.

ra no sé com me va sortir aquella dona allà. Me rebo un espant! Jo no li vaig dir re amb ella ni ella tampoc a.n a mi.

I com la vàreu conèixer?

La vaig conèixer per la cara! Carai, per què havia de sortir aquella dona d'allà amb aquell xarbascat!

Com anava?

Vestida, anava! Bueno. I de bruixes no me'n parreu perquè llavors em faríeu dallonsis, em faríeu descabellar.

A mi m'assusten molt!

A mi m'assusten molt? Doncs mira un dia... doncs ara passant a parlar... Però no! Ara direu que heu trobat en Garganta i us ha parlat de bruixes!

No!

I escolteu: per què ens a senyem? Pe' la senyal de la santa creu, dels nostres enemics deslliureu-nos, Senyor, Déu nostre. En nom del Pare, del Fill i de l'Esperit Sant. Amén. Ja no poden! Ale! Ja no poden.

[...]

I les coneixeu per la cara?

No. Si per la cara, res. Si les cares a mi no... Si, aguaiteu, per la cara les bruixes són aquestes mossotes, aquestes joves. Aquestes sí, per la cara. És pels fets, per les obres.

Ah! Cony!

Perdoni i ajudi. Què hi havia de venir a pescar?...

Des de l'inici de la conversa ja es veu una visió del món amb un alt contingut religiós, ple de referències i jaculatòries. Després d'identificar-se, i abans de conèixer les nostres intencions, ja alaba Déu. D'altra banda, quan sap que venim de part d'un seu cosí, el to canvia i entra en una franquesa i amabilitat que sempre més va ser present en les nostres reiterades visites.

És interessant observar la jaculatòria *Perdoni i ajudi*, que surt al final del fragment. És una contracció de fórmula apresada del Dr. Lladó, professor del Seminari de Vic: *Déu ens perdoni i ens ajudi*. Degut a la rapidesa la pronuncia així: *Perdoni 'judi*.

En Pere la feia servir molt habitualment i en situacions diverses. En aquesta ocasió és una resposta, gairebé automàtica, a una expressió grollera. Observi's que va precedida d'un *Ah! Cony!* (el mateix narrador no ha notat, sigui dit de passada, que en la seva exposició utilitza l'expressió *carai*, semànticament ben propera). La jaculatòria s'executa com una espècie d'amulet o com una forma de cristianitzar el discurs. O en tot cas, com una súplica a Déu a no tenir en compte una falta evident de decor.

Encara cal assenyalar un traç més, i prou evident: davant qualsevol embat, cal senyar-se. Aquí, davant la presència de la bruixa i els seus possibles efectes, haver-se senyat actua com un escut protector: *ja no poden*, diu en Pere.

- 7) Hem de renunciar, malauradament, a qualsevol voluntat compendiosa i d'*estat de la qüestió* dels temes que mostrarem. Aquest és només un article d'esbossos.
- 8) Retalls, ficcions, impossibilitats... Tot són límits per arribar a veure que les idees són enclastades en les coses; o potser que són les coses, les que estan enganxades a idees; o si ho preferiu: que les coses són la part material de les idees —o viceversa. Sigui com sigui el fet evident és que no puc exposar totes —ni gran part de— les idees que hem recollit amb el GRFO. Cal fer-ne una selecció brevíssima. I he optat per dues: primerament, la concepció del cosmos en dues parts, una de bona i una altra de dolenta; segonament, l'aire com al lloc propi dels mals esperits. A aquestes dues concepcions se'ls podria aplicar les sis indicacions precedents. I en queden un munt més per explorar: Què és el sol? Què és la lluna? I la terra, i l'home?...

Concepció dualista i quasi maniquea: la part bona i la part dolenta

Sempre m'ha cridat l'atenció el fet que en la *Divina Comèdia* hi hagués homes bons i virtuosos... als llims; castigats per unes faltes que mai no havien comès. Són homes d'una vida heroica, bíblicament essencials: Adam, Moisès, Abraham, Noè, David... Sembla que el lloc propi d'aquests hauria de ser el cel i en canvi queden relegats a les primeres penes de l'infern. Virgili, que n'és un d'ells, ho justifica dient que en el temps que ells van viure encara no s'havia encarnat la Paraula i per això no havien pogut ser batejats. És a dir, aquells sants barons estaven condemnats eternament al primer cercle de l'infern perquè havien tingut la desgràcia de néixer en un mal moment: abans de la vinguda de Jesús. Són, per tant, uns condemnats «constitucionals». Ells, havent tingut un comportament en vida exemplar, no tenen, ja per l'eternitat, una veritable recompensa: no pateixen ni gaudeixen. En tot cas sofreixen un dolor metafísic d'absència de la màxima felicitat:

Per tal mancança i no per altra culpa
ens hem perdut, i sols patim la pena
de viure en el desig, sense esperança.⁷

Aquesta idea cruel que existeixen sers que pateixen per un «defecte» còsmic, sistèmic, per «Déu encara no ho havia donat tot» o per «Déu no podia estar per tu», es troba més enllà del poema més gran que mai ha escrit l'occident medieval. És força estesa en altres concepcions populars, com per exemple la catalana. A Osona, en el treball de camp del GRFO l'hem recollida diverses vegades i sota diverses formes. Una d'aquestes és el càstig dels encantats. Aquests éssers també estan condemnats, com els de la Divina Comèdia, per un defecte estructural; estan castigats durant tota l'eternitat perquè la divinitat no podia atendre'ls en el moment de la seva arribada al món dels homes. Uns i altres van néixer en un mal moment. Els condemnats de la *Divina Comèdia*, ho van fer abans de l'Encarnació; els encantats, en el moment de la Passió. El pecat dels primers és que no van poder ser batejats; el dels segons, que van caure a mans dels esperits malèfics que volien robar a Déu totes les ànimes que s'encarnaven. Pere Font ho relatava així:

PF:⁸ ...Totes les hores de què va passar els martiris Déu, eh! —puiar les muntanyes del Calvari, que porta l'hestòria aquesta— ell, el pobre, no va poguer estar per ningú, enteneu? I tots els que varen néixer, nois i homes, tots els dies que varen estar, varen quedar de la part dolenta. Van quedar encantats, i aquesta gent no moren pas: són castigats.

I per què són castigats?

Perquè no hi havia Déu! Tots els que van néixer mentre feien els martiris [a] Déu —que el varen agafar—, ell no va estar per ningú i varen quedar de la part dolenta: els encantats.

7. *Per tai difetti, non per altro rio, / Il semo perduti, e sol di tanto offesi / Il che sanza speme vivemo in disio.* Cant IV, Infern, vv. 40-43. Versió de Joan Francesc Mira. 5a ed. Barcelona: Proa, 2009.

8. Pere FONT RIBES, Rupit, 10-07-1981. Arxius sonors del GRFO: 012-A1. Publicat a GRFO. *El folkllore de Rupit i Pruit*. Vic: Eumo, 1984, p. 27.

I si no hi havia Déu, què o qui hi havia? El mateix relator ja ens ho ha comunicat: «la part dolenta», que vetllava per quedar-se totes les ànimes.

Sí que es percep un cert deix maniqueista en aquesta concepció, força estesa en el folklore que hem recollit: hi ha dues forces que governen el cosmos i el destí humà. D'una banda Déu, «la part bona», que guia els passos dels éssers humans cap a la salvació eterna. D'una altra banda el diable, «la part dolenta», que vol aplegar les ànimes cap al seu reialme. Un és el déu del bé; l'altre, del mal. Dues forces ontològicament contraposades.

PF:⁹ Ja ho diu les preguntes de doctrina: *dos esperits puríssims, però fortíssims que no es poden veure ni tocar*.¹⁰ Collons, ja som a cap de terme! Ja està! I no falla!

Aquests dos «esperits puríssims» es reparteixen l'existència, però no a parts iguals. I això l'allunya del maniqueisme. No tenim per igual els dos esperits que malden per posseir-nos, no són dues forces internes —llum i tenebres— que ens dominen (la llum, en la ment; la tenebra, en el cos), sinó que «la part bona» és superior a «la part dolenta». Déu sempre guanya, menys quan no va poder atendre les ànimes dels nounats. Aquests són els que van quedar, sense haver pecat, «de la part dolenta». Com els que estan als llims eternament, aquestes ànimes tampoc no van poder rebre el bateig, ja que el diable se n'apoderà. Són éssers especials, que en no haver pecat no estan condemnats a l'infern, però tampoc no tenen una existència «normalitzada». Viuen perpètuament a la terra una vida paral·lela a la dels homes. Aquests éssers no es localitzen, com en el bell poema, en el purgatori, sinó en llocs especials a la terra; en coves i balmes molt ben repartides per la nostra geografia. No són sobre la faç ni en el subsòl, sinó en un món intermedi. És en aquests estranys indrets on tenen la seva existència paral·lela, i eviten de tenir contacte amb qualsevol ésser diferent a ells. Joan Comella ens explica la desagradable facècia d'un valent que va intentar d'acostar-s'hi:

JC:¹¹ N'hi havia un que diu que era molt valent, que estava per mosso allà a Vilardell (que els de casa s'hi havien estat. De Vilardell se'n van anar al Coll de les casetes i allà vam néixer tots nosaltres). Doncs aquest home era molt valent i s'estava de mosso allà. Diu:

—*A-n a mi de por, la por no em fa por. Perquè jo, me la menjo tota. Quan sentiïu por en un puesto, digueu-m'ho: ja hi aniré jo.*

I no sé on-t era —per aquí, més enllà de Montanyola, per allà darrere hi ha Can Perot, una casa amb un raconet—, i diu que hi sortia una noia

9. Pere FONT RIBES, Rupit, 15-07-1981. Arxius sonors del GRFO: 19-B-1.

10. Adaptació pluralista del contingut del *Catecisme de la Doctrina Cristiana en forma de diàleg entre Pare i Fill*, coordinat per a universal instrucció de tots los fiels de est Bisbat, de ordre del Illm, i Rm. S. D. D. Fr. Ramon Satrauch i Vidal, Bisbe de Vic i reimprès de ordre del Illm. i Rm. S. D. D. Pau de Jesús Corcuera i Casserta, Bisbe de esta Diòcesi. Vic: Josep Trullàs, 1846. Diu el text: «**Pare:** Qui és Déu? **Fill:** Un esperit puríssim i perfectíssim... **P:** Què vol dir que Déu és un Esperit. **F:** Que no té cos, ni es pot veure ni tocar» (p. 30).

11. Joan COMELLA. Santa Eulàlia de Riuprimer, 25-07-1983. Arxius sonors del GRFO: 185-B-1.

vestida ben vermella, cap al vespre. I a la nit diu que se sentia una fressa que espantava. I aquest home hi va anar-hi. I va agafar una estella de foc ben encensa dels paternals de foc a terra, i hi va anar-hi. I diu que se'l van emportar amb ell i el foc i tot. I quan va tornar diu que va tornar espantat, espantat.

—*Ja mai més em riuré de re. M'han fet unes coses que no puc explicar perquè no me n'enrecordo de res!*

Els homes, doncs, no veuen aquests éssers habitualment i no hi poden entrar en contacte per ells mateixos. Quant hi ha hagut algun intercanvi ha estat sempre pels interessos dels propis encantats. Són nombroses les històries on es parla d'aquestes ocasions: ja sigui perquè tenien alguna necessitat (com és ara la de rentar roba o la de trobar una llevadora) o bé perquè els ha mogut algun interès concret. Sempre que hi ha hagut senyals de contacte amb aquests éssers de vida paral·lela, ells n'han portat la iniciativa.

I com ja és dit, són éssers que no moren. Viuen i viuen eternament; i no poden fer altra cosa que viure en el seu món per sempre més: aquest és el seu gran càstig. En no morir, no tenen possibilitat de salvar-se i, per tant, no poden entrar a la plenitud de la felicitat que depara l'altre món, tan ben explicat per Dant. Són condemnats a la perpètua existència sense salvació possible, sense judici particular de les seves obres. Potser només els queda el bíblic judici final, on tot es reordenarà. Però ells no ho saben, ni ho poden saber, desconixedors com són de la Doctrina.

Ara bé, la literatura popular sí que els dona una oportunitat de salvació, una única possibilitat: l'amor. L'amor és l'únic que salva. Si redimí tots els homes del seu pecat original, també ha de poder salvar una fada. Si l'amor d'un home salvà la humanitat, l'amor d'un altre home bé ha de poder salvar una encantada. És l'amor; però amb tres grans diferències: (1) L'amor entre un humà i una fada està basat en la bellesa física: és d'arrel platònica; (2) conté un tabú que no pot ser revelat, i (3) l'amor de l'humà salva la fada, l'amor a la fada condemna l'humà.

La força dramàtica rau en el decalatge entre l'amor de la fada i l'amor de l'home. No és un amor gratuït, entre iguals. La fada vol salvar-se: per això es casa amb un humà que li donarà una existència terrenal «normalitzada»; d'aquesta manera podrà morir. L'humà queda enamorat de la fada perquè ella ha pres una forma física bellíssima, de gran atracció. L'home es mou per poder gaudir d'aquell físic tan imponent, la fada per la seva pròpia redempció ontològica. El drama està servit.

Aquest drama té una novel·la: la tragèdia d'un amor impossible.

Jean d'Arras, tot prenent materials provinents de diverses tradicions populars, va escriure entre el 1392 i el 1394 un relat sorprenent: *Melusina*.¹² La protagonista té totes les característiques de les nostres encantades. Sedueix un humà tot cercant la seva pròpia salvació. S'estimen. De la seva unió en neixen dos fills, i la mare

12. Utilitzo l'edició amb prefaci de Jacques Le Goff: Jean D'ARRAS. *Melusina*. 2a. ed. París: Stock, 1991. No n'existeix cap traducció al català. Es pot consultar la traducció castellana que en va fer Carlos Alvar per a l'editorial Siruela (Madrid, 1985) i per Alianza Editorial (Madrid, 1999).

(igual que en les nostres llegendes) seguirà veient-los després de la separació. La tragèdia és inevitable: ell li descobreix el secret. Després d'haver-la vist un vespre mentre es banyava tenint mig cos de dona i mig de serpent, el marit, pres per la ira, ho revela. Llavors tot canvia. L'amor es converteix en odi, la ventura, en dissort. Ja sense possibilitat de salvació, Melusina retorna a l'estat inicial¹³ i ell queda sota el mal fat de la fada: tindrà una vida trista i dolorosa. Melusina s'acomiada del seu estimat tot prenent-li els beneficis que havia comportat la seva relació i fent desaparèixer aquella imatge de dona bellíssima que l'havia enamorat:

*Adieu, mon très doux ami, mon bien, mon coeur et tout ma joie... tu ne me verras plus jamais sous forme humaine.*¹⁴

Melusina tenia, en la novel·la d'Arras, dues germanes, totes dues fades com ella. La petita, de nom Palestina, vivia al Canigó. L'argument, conegut pel gran poeta i folklorista Jacint Verdaguer, enriquit per la tradició popular i pel seu propi geni, portà el poeta de Folgueroles a escriure un dels poemes més importants de la poesia catalana moderna. Flordeneu, la fada de *Canigó*, deixa la seva forma natural i pren l'aparença de l'estimada de Gentil. Li roba l'amor. Vol casar-s'hi perquè Gentil li donarà una vida humana. Canta la fada a Gentil:¹⁵

Astre del cel, tan sols per l'amor teva
deixí l'atzur de l'estelada volta;
fada, per tu me retallí les ales;
per tu em lleví, regina, la corona,
i de mes mans deixí esmunyir lo ceptre
sols per posar-te a tu cadenes dolces,
dolces cadenes per l'amor forjades,
manilles d'argent fi, grilions de roses.

Però ja sabem que tot casament d'un humà amb una encantada està abocat al fracàs. En el poema de Verdaguer, Gentil és assassinat poc abans de celebrar-se i la fada queda condemnada a romandre en la seva natura pròpia, sense possible salvació. Expulsada del Canigó, les últimes paraules de Flordeneu són un lament etern:

¡Montanyes regalades
són les de Canigó;
per mi bé ho són estades,
mes ara no ho són, no!¹⁶

13. «*Hélas mon ami, si tu ne m'avais pas trahie j'étais sauvée de mes peines et de mes tourments j'aurais vécu le cours naturel de la vie, comme une femme normale, je serais morte normalement, avec tous les sacrements de l'Église, j'aurais été ensevelie en l'église de Notre-Dame de Lusignan et on aurait célébré comme il se doit des messes de commémoration pour moi. Mais maintenant tu m'as replongée dans la sombre pénitence que j'avais longtemps connue, à cause de ma faute. Et cette pénitence, je devrai maintenant la supporter jusqu'au jour du Jugement, parce que tu m'as trahie. Je prie Dieu qu'il veuille te par donner.*» D'ARRAS, *op. cit.*, p. 251-152.

14. D'ARRAS, *op. cit.*, p. 255.

15. Jacint VERDAGUER. *Canigó*. Barcelona: Edicions 62 i "la Caixa", Barcelona, 1980, Cant III, p. 165-172.

16. VERDAGUER, *op. cit.*, Cant XIII, p. 282-285.

A Canigó hi trobem algunes diferències essencials respecte a les versions populars: (1) Flordeneu no es presenta com una dona extremadament bella, sinó com l'estimada de Gentil. Això ho canvia tot. (2) L'amor de Gentil és un amor «gratuit», que no persegueix res més que l'amor de Griselda. És la fada que enganya. Poc abans de morir, Gentil intueix que no és un amor vertader.¹⁷ (3) No existeix cap tabú. Gentil no ha de guardar cap secret de Flordeneu i, per tant, (4) l'estimat no trenca cap promesa ni hi ha hagut casament, ni fills: quan mor Gentil és el precís moment en què Flordeneu s'està vestint de núvia.

Les fades persegueixen, doncs, la seva salvació no a través de l'aparellament amb un humà, sinó a través del matrimoni. Ho veiem en la narració de Ramon Compte, de Sant Boi de Lluçanès, on és la fada qui ha escollit un noi, el segresta i espera el moment propici per al casament. El jove, desconeixedor d'allò que ordeix la fada, trenca inconscientment el tabú. Aquesta vegada no amb la paraula, sinó amb la llum i, per tant, amb la visualització de la núvia abans del casori:

RC:¹⁸ Només us explicaré un cas, que em van explicar a mi d'això dels encantats, ara si és veritat això no ho sé pas. En fin...

Un jove, diu que era —o poder era ja era d'edat, no sabia com dir-ho—... va quedar tancat. No va pas poguer sortir, ni va saber per on s'havia d'escapar. Li portaven el menjar, s'atipava. Sentia que enraonaven. Però ell veure'n un, tampoc. Al vespre, un bon llit... I mira, anava dormint més o menys bé. Quant era de dia o era l'hora de l'àpat trobava la taula preparada. S'atipava. Però veure ningú, tampoc; sentir a enraonar, tampoc. No veia pa' ningú. Bueno...

Tant tant va durar això que dormint/ ...tenia tabaco/ li donaven tabaco per fumar i tot...

Un dia a la nit li va venir l'acudit d'encendre una cerilla per veure com anava allò. I diu que tenia una noia prou guapa a prop, a no poguer més [de guapa] al seu costat que dormia, o feia veure que dormia. Quan va haver encès la cerilla li va dir:

—*Poca vergonya!* 'guesses esperat —no sé si era dos o tres dies, diu:—*ens 'guerem casat. Ara això no ho podem pas fer...*

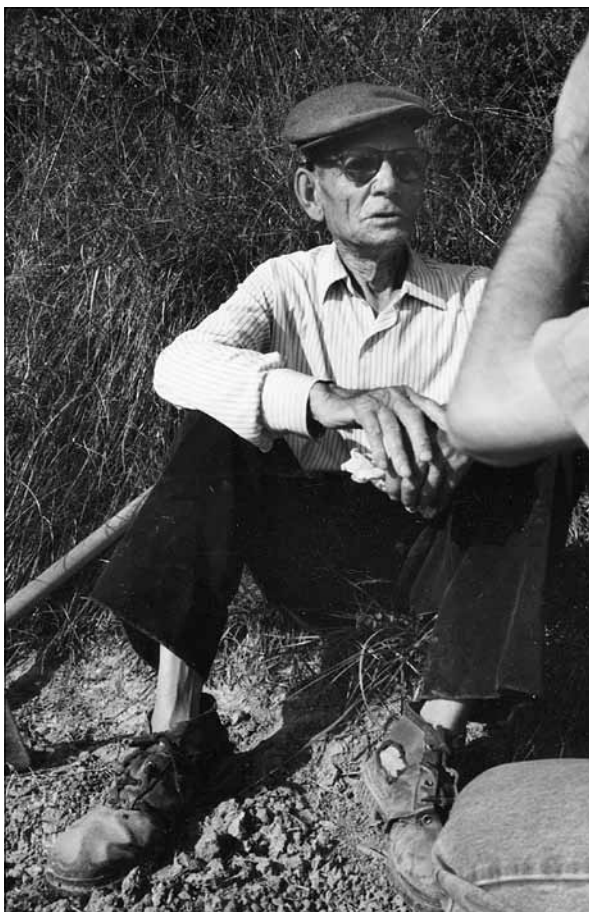
Com és que ara ja no es podia casar?

Ah! Perquè ja la va descobrir abans.

17. Mes, si jo et tinc, per què m'enyoro?;
si tu em somrius, doncs, de què ploro?
Lo cor de l'home és una mar,
tot l'univers no l'ompliria;
Griselda mia,
deixa'm plorar!

VERDAGUER, *op. cit.*, Cant VII, 391-396.

18. Ramon COMPTE PRAT. Vilaltella, Sant Boi de Lluçanès, 26-09-1991. Arxius sonors del GRFO: 147-D-1.

Ramon Compte Prat, Vilaltella, Sant Boi de Lluçanès, setembre de 1991. Foto arxiu GRFO.

La presència del mal en l'aire: l'element infectat

Dels quatre elements que constitueixen totes les coses —segons les velles cosmologies— l'aire és el més immaterial, el més fràgil i el que menys es deixa dominar per l'home. Certament que en tots quatre hi ha la presència d'esperits, però per a les grans gestes, per a aquells esdeveniments que marquen la transcendència del cosmos, els éssers màgics prefereixen actuar en l'aire. És per l'aire que entra la vida (a Adam per l'alè)¹⁹ i és amb l'últim alè que es torna la vida a l'aire —segons la vella tradició.

19. «Lavors el Senyor-Déu va modelar l'home amb pols de la terra. Li va infondre l'alè de vida, i l'home es convertí en un ésser viu». Gen., 2, 7.

Per aquestes concepcions un xic animistes, l'aire és ple de vida i d'esperits. És un «lloc natural» per la pervivència d'éssers malèfics. Tacià, al segle II, ja recordava que els *daimons* «...no tenen carn, sinó que posseeixen una estructura com de foc o d'aire»²⁰ i hi afegia que la seva acció malèfica «...varen donar als homes lleis de mort»,²¹ «...desvien els pensaments dels homes, ja de natural inclinats cap avall, per fer-los incapaços d'emprendre el camí d'ascens cap al Cel».²² Per Tertul·lià, al mateix segle, àngels i dimonis, alats, tenen l'orbe com un lloc únic: «*Totus orbis illis locus unus est*»,²³ per tant, actuen prop de l'home i a través de l'aire. Ara bé, en aquest lloc tan ample (l'orbe sencer!) l'ocupació de l'espai és determinant. Estar localitzat en un lloc o en un altre acaba per marcar la diferència entre els éssers. El mateix Tertul·lià ho assenyala: «*Locorum differentia distinguitur*» (la diferència de lloc fa la distinció).²⁴ I si el lloc és determinant ho és per la seva verticalitat. Ens trobem en un cosmos jerarquitzat verticalment: Déu, senyor del cosmos i de la creació sencera, en l'altura màxima, en el cel més alt; el diable, el mal en ell mateix, la destrucció en si, en el pol oposat, en l'infern més profund.

Aquesta jerarquia verticalitzada té un moment històric de creació: no forma part dels set dies del Gènesi, on es crea l'existent, sinó de la caiguda dels àngels i la seva expulsió del Cel, a l'Apocalipsi.²⁵ La caiguda dels éssers angèlics representa, en bona manera, la divisió del cosmos en dues parts essencials: la celestial i la infernal (la *part bona* i la *part dolenta*). I al mig, l'*homo viator* a la terra: un lloc de pas. Aquesta caiguda trastorna l'ordre. Significa la creació de l'Infern i l'aparició del Mal. No hauria de significar també l'aparició de tot l'estol d'éssers dolents?

Francesc Canal, a Torelló, va donar-nos una explicació de l'existència dels éssers malèfics que té molt a veure amb la verticalitat jerarquitzada. Com s'observa en la narració que segueix, el lloc que ocupa l'ésser acaba determinant el seu grau de maldat. O potser és al revés: el seu grau de dolenteria acaba marcant un lloc còsmic. Sigui com sigui, l'expulsió dels àngels dolents cap a l'Infern va fer-se jeràrquicament. Primer Lucifer, el *Generalíssim* de la maldat, i al seu darrere, talment un exèrcit, la resta de generals, capitans i la tropa sencera. I eren tants, que en el moment de tancar-se les portes de l'Infern, ordre donada per Déu, encara no hi eren tots. Un bon grapat va quedar suspès a l'aire per sempre més.

FC:²⁶ Quan varen baixar els àngels del cel, Lucifer, que era l'àngel més gros del Cel, el que tenia més santedat (que Lucifer vol dir llum radiant, ens deia el mestre), doncs, com que van pecar de supèrbia i greu desobediència aquests... van pagar tots els altres... Va pecar només de pensament, només de pensament, pensant que ell podia ser tant com Déu o més...

20. Tacià. *Contra els grecs*, 15.

21. Id.

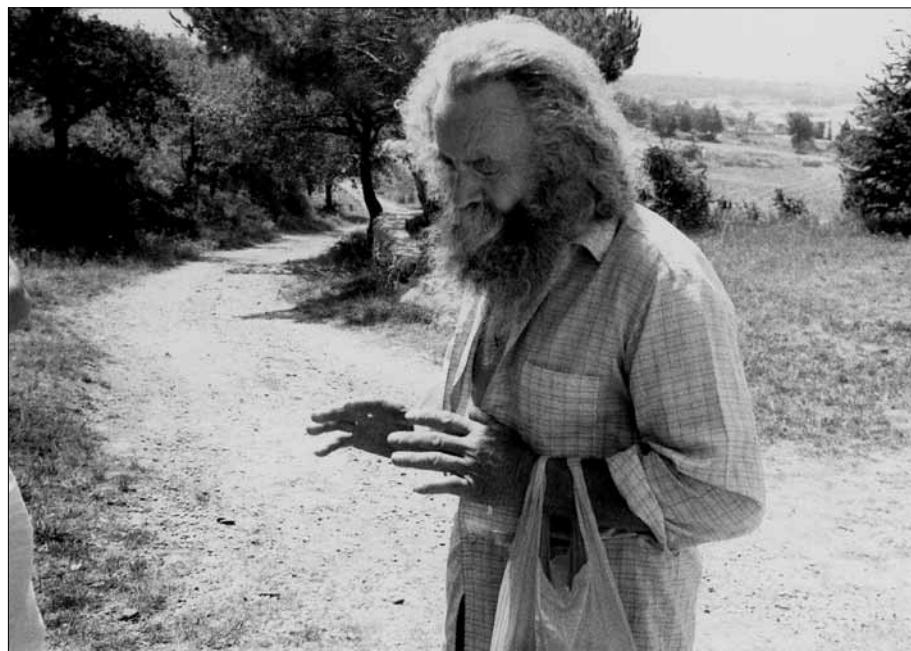
22. Id. 16.

23. *Apologètic*, 22, 8.

24. Id., 23, 3.

25. «Aleshores va esclatar una batalla al cel: Miquel i els seus àngels combatien contra el drac. El drac també lluitava juntament amb els seus àngels, però no va poder guanyar, i perderen el lloc que ocupaven al cel. El gran drac, la serp antiga, l'anomenat diable i Satanàs, el qui enganya el món sencer, va ser llançat a la terra, i també els seus àngels hi foren llançats amb ell.» Ap., 12, 7-9.

26. Francesc CANAL BASSAGANYA. Torelló, 01-08-1986. Arxius sonors del GRFO: 331-A-1.

Francesc Canal Bassaganya, Torelló, agost de 1986. Foto arxiu GRFO.

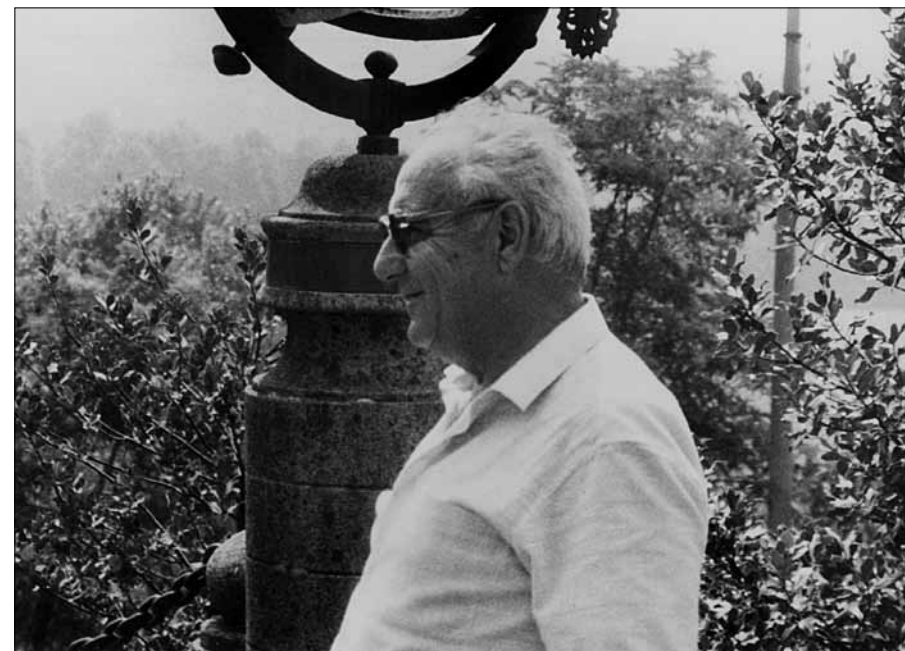
Només d'aquest pensament va quedar fet un dimoni. Només de pensar això. I això, que Déu els va llançar del més alt cel al més profundo de l'infern, els va tirar. I diu que van baixar tres dies i tres nits dimonis com pluja menuda: baixaven del Cel cap a l'Infern. Tot això, esclar, devia ser abans de Jesucrist. Em sembla.

Esclar.

Devia de ser abans de Jesucrist, aquestes coses!... Nostro Senyor, Déu, quan va dir: prou! diu que va parar a l'ensec²⁷ també (així com la pluja va plegant, va plegant...) i diu que els que van quedar aixís a mig aire, van quedar a tot arreu.

Esclar! Amb el plegar a l'ensec, els que estaven baixant van quedar així. I els que van quedar així enlaire, que no van arribar a terra (els que van arribar a terra, ja poder són els de l'infern: cap a l'infern!); els que eren més enlaire... per 'xò bruixes, bruixots, tots aquests, la peresa, el follet (doncs tants títols com hi ha d'aquests d'això, d'aquests noms) poder són els uns que van quedar més enlaire, un altre més baix, els altres faltava menys per tocar a terra...: poria ser això. I aquests són els que fan patir.

27. Va parar en sec

Martí Pujolar, Lluçà, juliol de 1983. Foto arxiu GRFO.

Aquests éssers tan propers a l'home són aquells que més el molesten i més el fan patir. Pere Font ho sabia: «Heu de pensar i creureu que hi ha més de dolent que de bo! Perquè jo som fet passos».²⁸

Són éssers condemnats a vagar per l'aire i a fer mal als habitants de la terra. Ho recordava Atenàgores d'Atenes, l'apologeta del s. II: «...aquests àngels caiguts que sonden per l'aire i per la terra i que ja no són capaços de remuntar-se al supracelest».²⁹ No poden ni remuntar el camí cap al Cel, expulsats com en són per tota l'eternitat, ni poden anar on no van entrar mai (a l'Infern). El seu lloc és entre els homes, en l'atmosfera (*atmos-feros*, esfera de vapor, esfera d'aire). I els esperen en qualsevol situació, per fer-los mal, i, si convé, per posseir-los. Els esperen, els ataquen, els fan tot el mal que poden. Martí Pujolar, a Lluçà, ens explicava alguna pràctica quotidiana que només es pot entendre en aquest context:

MP:³⁰ Una dona que anés a orinar a fora li podia entrar un mal esperit dintre d'ella, diguéssim. No sabíem dexifrar quin mal esperit era, però un mal esperit...

28. Pere FONT RIBES. Rupit, 13-07-1981. Arxius sonors del GRFO: 14-A-1.

29. ATENÀGORES, *Legació en favor dels cristians*, 25.

30. Martí PUJOLAR. Mas Rocadenbosc, Lluçà, 28-07-1983. Arxius sonors del GRFO: 192-B-1.

Gracieta i Pepeta Corretja i amigues, Santa Eulàlia de Riuprimer, febrer de 1993. Foto arxiu GRFO.

L'atac dels esperits dolents podia passar, com ja s'entén, a qualsevol hora del dia o de la nit. Podien mortificar les persones de manera cruel. Atanasi d'Alexandria, al segle III, explicava com els mals esperits, comandats pel dimoni gros, havien atonyinat sant Antoni, quan estava al desert: «Una nit [el diable] s'hi presentà amb un escamot de dimonis; el turmentaren amb tants cops que a causa del dolor va quedar estassat a terra sense ni poder parlar».³¹ Busquen el dolor, la por, la covardia... Aquestes, entre moltes d'altres, són les armes que tenen per lluitar contra l'acció dels éssers benèfics o per contrarestar les tendències beatífiques d'alguns humans. El terror es pot veure en el diàleg entre les germanes Pepeta i Gracieta Corretja:

GC:³² Una basarda, quan anaves a novenari...! Mare de Déu!

PC: Els pecats!, el Purgatori!, l'Infern!...

GC: —*Us anireu a l'Infern!* —deien.

Jo pensava: —Valga'm Déu!

És que hi 'via una dona que trobava un pes quan es ficava al llit, i és que tenia el dimoni a sobre. Jo pensava: —Valga'm Déu!

31. Sant ATANASI. *Vida de Sant Antoni*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, p. 54.

32. Gracieta CORRETJA i Pepeta CORRETJA. Santa Eulàlia de Riuprimer, 05-02-1993. Arxius sonors del GRFO: 599-D-1.

Aquests «esperits dolents», agrupats sota la terminologia de «dimonis», han de fer mal. No han de permetre que l'home deixi el seu estat terrè i s'interessi per la vida espiritual. Han de relligar encara més l'home amb la materialitat. Ara és Justí, al segle II, qui ens recorda el mal que han de fer: «[els dimonis] a qui no són capaços d'aixecar-se de la terra, els clavaren i els claven encara en allò terrè i a les obres dels homes; i als que es llencen a la contemplació del diví, si no posseeixen un discurs discret i net i una vida absenta de passió, els fan una traveta per fer-los caure en la impietat».³³

La concepció que ens va transmetre Francesc Canal està relacionat amb el llibre d'Henoc, apòcrif escrit per autors jueus entre els segles III i I aC. En el segon somni, el profeta veu caure estels del cel (els àngels dolents)³⁴ i veu també com, en quedar errants sobre la terra, fan mal fins que són expulsats pels àngels bons.³⁵ Marc Minuci Fèlix, el jurista i apologeta romà, reprèn, tot atacant la idolatria, la tradició del llibre d'Henoc. En referència als àngels caiguts explica que «hi ha esperits impurs errants, caiguts del vigor celestial en les debilitats i cobdícies terrenals. Per tal de consolar les seves desgràcies, no paren, perduts, de perdre; corromputs, de difondre l'error de la seva corrupció...».³⁶

Són éssers corromputs, que pateixen o fan patir. Han de transmetre el mal, sembla que en això no només podrien trobar un cert plaer, sinó un petit descans del seu patiment. Són, en tant que éssers expulsats del Cel, condemnats al sofriment. Contràriament als benaurats que gaudeixen de felicitat celestial, els castigats o condemnats ho són a patir pena. Sofreixen i fan sofrir. Són una anella més en la llarga transmissió de la infelicitat i del dolor còsmic. La senyora Mercè Masó ens ho explicava a Espinelles:

MM:³⁷ Hi 'via persones que estaven malalts i eren que una altra persona els donaven mal.

Explicaven alguna manera de com ho feien això de donar mal?

Oh!, diu que si no se'ls pot donar amb un se'ls ha de donar amb els altres.

Perquè pateixen, no?

Sí.

Com és això? Que qui ho fa pateix?

Esclar! Ella va patint, i a llavors si ho dona amb un altre, ella ja no pateix tant.

Però aquest dolor i aquest patiment no és perquè sí. A diferència de les concepcions orientals, aquell que pateix no és perquè ha nascut amb una naturalesa destinada al sofriment, sinó que el patiment és conseqüència d'un acte previ, lliurement acceptat, volgut; un acte «dolent», la conseqüència del qual es «paga». Al

33. Justí, *I Apologia*, 58, 3.

34. La relació de l'estel caigut del cel i Lucifer es troba a Is. 14, 12: «Com has caigut del cel, // estel brillant del matí! // Ara has de jeure a terra, // tu que dominaves les nacions!».

35. Llibre d'HENOC, cap. 85-90.

36. Marc MINUCI FÈLIX, *Octavius*, cap. 26.

37. Mercè MASÓ MASÓ. Can Roder, Espinelles, 16-07-1984. Arxius sonors del GRFO: 227-A-1.

Josep Rovira Bayés, Santa Eugènia de Berga, juliol de 1989. Foto arxiu GRFO.

cap i a la fi, és un dolor a causa d'un pecat. Aquí, en la narració que segueix, el pecat és un pacte amb el diable. Se sobreentén que a canvi d'uns favors, d'uns poders obtinguts o per qualsevol altre interès, una dona es dona al diable: en converteix en bruixa. I en virtut d'aquest pacte, ella ha de fer mal; si no el fa, el pateix ella mateixa. Josep Rovira, a Santa Eugènia de Berga, ens ho explicava així:

JR:³⁸ Per la festa major no podia marxar, amb un veí a fer mal. O no es podia distreure. Havia d'estar per la feina! I amb el no poguer anar a fer mal amb una altra casa, feia mal allà amb una escapada. Quatre cops de martell i matava una vaca, o un vedell o el que fos.

Com és això? Que tenia delit de fer mal?

El 'via de fer! Tenia això d'aquest/ Devia tenir com una obligació i cada any per la festa major (o aquells dies) 'via d'anar a matar el cap de bestiar amb un veí, a una casa veïna. I com que no hi podia anar perquè tenia feina a la casa, havia de fer la feina a casa seu. I cada any es moria una bèstia. I 'na fent això contínuament, cada any, cada any, el gendre diu:

—'Veiam, 'veiam; a veure el dia de la festa major què passa aquí!

38. Josep ROVIRA BAYÉS. Santa Eugènia de Berga, 27-07-1989. Arxius sonors del GRFO: 570-A-2.

Se'n va a la quadra amb l'escopeta i es presenta una gallina amb una maceta. I cop de macetes per matar una vaca o un vedell.

I ell clava escopetada: li va trencar una ala. I aquella ja desapareix. Diu:

—'iam, diu, si s'haurà acabat això!

Se'n va i troba la seu mare amb el braç trencat. Diu:

—Cony! Éreu vós! Una altra vegada ja sabré on-t haig d'anar: us el fotaré a-n a vós!

Això vol dir que les bruixes havien de fer mal.

Havien de fer mal. El que tenia allò, que s'havia compromès a això, o que tenia aquest, si no feia mal, li venia amb ella. O una cosa o l'altra. Abans que li vingués amb ella, doncs ho feia amb qui fos.

Amb qui s'hi comprometia a fer mal?

Ah, això no ho sé!

La bruixa, què dèieu, que estava compromesa a fer-ho, és que havia fet algun tracte?

Això! Devia haver fet un tracte. Abans deien que havien fet un pacte amb el dimoni. Ho havia sentit a dir això, jo! Doncs havien fet aquest pacte i havien de fer mal.

Hem vist com en l'aire hi viuen els éssers que pertorben la vida dels homes, com els assetgen, com els fan mal; com volen fer-los caure i desviar del camí recte. L'aire és ple d'esperits invisibles: és el mitjà del mal. L'aire és l'element infectat. Bruixes, diables i esperits malignes hi viuen. És el seu lloc natural. Agustí d'Hipona ho remarcava: «*aeria vero animalia daemones esse; coelestia, deos*»³⁹ (els animals propis de l'aire serien els dimonis; del cel, els déus). L'element dels àngels és el foc (diví, de l'amor); el de l'home i els animals, la terra (i l'aigua per alguns); l'aire és l'element infectat. El diable i els homes castigats eternament viuen en l'anti-foc (infernàl, de l'odi) i en l'anti-terra (al dessota). Diu Orígenes: «A la manera com Déu és foc,⁴⁰ els àngels flames de foc⁴¹ i els qui són sants són fervents en l'Esperit,⁴² a la inversa, els qui caigueren de l'estimació a Déu s'ha de dir sense dubtar que s'han refredat en l'amor vers ell i s'han tornat freds».⁴³ L'aire és l'element fred. Les bruixes hi condueixen els mals aires congriats, els diables s'hi mouen fent malvestats. El vent dolent és una mostra dels mals aires. Un últim testimoni ens mostra aquesta dolenteria de l'element infectat:

JE:⁴⁴ El meu pare, ell també li ho havia sentit a dir: vaia, ho sabia. Sempre explicaven del Follet. El Follet és un miracle: el dimoni.

39. *De Genesi ad Litteram libri duodecim*, III, 9, 13.

40. «...el Senyor, el vostre Déu, és un foc que devora» (Deuteronomi, 4, 24).

41. «Ell fa dels seus àngels esperits; dels seus ministres, flames de foc» (Hebreus 1, 7).

42. «Sigueu fervents d'esperit, serviu el Senyor» (Romans, 12, 11).

43. ORÍGENES. *Tractat sobre els principis*. Barcelona: Laia, 1988, Llibre II, 8, 3, p. 215 (Textos filosòfics) [Ed. de Josep Rius-Camps.]

44. Josep ESTURI FAJA. Sant Vicenç de Torelló, 28-07-1986. Arxius sonors del GRFO: 350-A-2.

Una vegada, un, se'n 'nava a dormir, i a la nit, allò què deien: es ficaven al llit sense senya'-se ni dir el *Déu m'encoman*.⁴⁵ I allà hi havia un pilot de llor abantes de⁴⁶ la finestra. I el Follet/ hi havia un que dormia i se'l va emportar fins a la finestra. I allà a la finestra va veure aquest pilot de llor i es va aturar. Com que era beneït, no hi va volguer saber re. Vet aquí-t!: va desaparèixer. [...]

Què deien que feia, aquest, el Follet?

El Follet venia a ser el diable, que deien que s'emportaven la gent; el dimoni, deien. I vet aquí-t que...

M'havien dit que trenava les clines del bestiar!

Siiií. El Follet... allà on-t arribava bestiar, tant si era una oella com una cabra, el puesto que es ficava quedava sense pèl: arranat; el pèl taiat. Un burro: el pèl també ben esquilat. No sabien de què era, i era això. D'això mateix.

Quan ho feia això?

De dies. Passava de dies, això; o a la nit, a la nit també. I l'endemà sortia aquell animal esquilat.

I trenat també?

Sí, amb trenes, de vegades feia cargols.

L'havíeu vist mai?

Allò trenat del bestiar, sí. És com una espècie d'un vent, que ho cargola tot i ho remena. En diuen el Follet.

45. Oració per anar a dormir: *A Déu m'encoman i a la Verge Maria; // la gràcia de Déu per sempre amb mi sia.*

46. abans d'arribar a